

Evaluation of Schleiermacher's Hermeneutic Theory

Mohammadreza Bayat¹

1. Associate Professor, Department of Philosophy of Religion, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: mz.bayat@ut.ac.ir

Abstract

By separating the hermeneutic approach from the hermeneutic theory, this article first explains the hermeneutic theory of Friedrich Schleiermacher, a 19th-century Protestant theologian. It then expresses and evaluates his hermeneutic approach based on this theory.

According to Schleiermacher, in understanding a text, attention should be paid to the text itself and the author's mentality; otherwise, the interpreter cannot be sure of their understanding of the author's work. Secondly, besides grammatical and linguistic rules, he presented rules and methods that enable the interpreter to reconstruct the author's mentality. Thirdly, he believed that the interpreter must set aside their assumptions when reconstructing the author's mentality to understand the author's work truly. Fourthly, he continued to use the "method" to understand the author's subjectivity and considered it possible, albeit difficult, to attain the final understanding—namely, the author's intention.

Despite significant innovations, such as 1) paying attention to the concept of understanding as the goal of hermeneutic theory, 2) presenting a theory about the nature of language, 3) exploring the intertwining of language and thought, 4) emphasising the role of the author's subjectivity in the understanding process, and 5) providing methods for achieving insight into the author's subjectivity, Schleiermacher's hermeneutic theory acknowledges the possibility of transcending the interpreter's assumptions when understanding the text. He defended the objectivity of understanding in terms of the potential to grasp the author's subjectivity within the framework of their historical tradition.

However, postmodern hermeneutics, such as Gadamer's, argue that it is impossible to transcend the interpreter's presuppositions in understanding the text and, consequently, reproduce the author's subjectivity or achieve objective understanding—specifically, the author's subjectivity within their historical context.

Keywords: Hermeneutic approach and theory, interpreter, Schleiermacher, reproduction of the author's mentality, and objectivity of understanding.

Introduction

This article separates the hermeneutic approach from the hermeneutic theory. It shows that the hermeneutic approach explains the roles of the author, the text, the interpreter, and the method in understanding phenomena such as a text. Secondly, hermeneutic theory falls under a hermeneutic approach. Thirdly, various hermeneutic theories can be presented under a hermeneutic approach because, despite the consensus on the role of the above four components in the process of understanding, hermeneutic theories can provide different explanations of their role. Fourthly, presenting any knowledge of a phenomenon, such as a

text, is based on a hermeneutic approach and theory. This article first refers to the factors influencing the formation of the hermeneutic theory of Friedrich Schleiermacher (1768-1834), a 19th-century Protestant theologian; his hermeneutic theory, namely the conditions and rules for achieving an understanding of the text, is explained. Then, relying on them, his hermeneutic approach is described and evaluated, namely the role of the author, the text, the interpreter, and the method in the understanding process.

Research Findings

First, in his hermeneutic theory, the text, as a manifestation of language, is crucial because it enables an understanding of the author's or speaker's expression. In his belief, the text or speech has a dual relationship with 1) the entirety of the language and 2) the entire subjectivity of the author, where the entirety of the language is related to the grammatical aspect and the subjectivity of the author to the psychological aspect. Secondly, in Schleiermacher's hermeneutic theory, the author, or more precisely, the achievement of understanding the author's or speaker's expression or speech, plays the most important role because, in a sense, other components serve to achieve understanding of the author's expression or speech. Paying attention to the role of the author's mentality in shaping the text and, as a result, paying attention to reconstructing the author's mentality in understanding the text are among the novel points of his theory. Thirdly, in Schleiermacher's hermeneutic theory, the interpreter tries to understand the author's or speaker's expression or speech by using rules appropriate to both grammatical and psychological aspects and his taste and expertise. Fourthly, the method also plays a fundamental role in Schleiermacher's hermeneutic theory because he has tried to show that it is possible to approach understanding the author's or speaker's expression or speech by presenting methods and rules in both grammatical and psychological aspects. Of course, despite his emphasis on these grammatical and psychological rules, he believes they can only lead to educated guesses regarding understanding the author's expression.

Conclusion

It can be concluded that Schleiermacher's hermeneutic theory, similar to the traditional hermeneutic approach, emphasises the role of the four components and the capacity of human language to convey meaning effectively. However, there are some significant innovations that he introduced, including his attention to the concept of "understanding", providing a new explanation of the role of the four components, a new defence of the ability of human language to express their speech and speech, emphasising the inadequacy of grammatical rules in understanding the text, the impact of the psychological aspect of the author, and providing mechanisms for reproducing the author's mentality.

There are some criticisms against Schleiermacher's theory. One of the intense criticisms has been levelled against it - his defence of the possibility of the interpreter entering the author's mentality, by postmodern hermeneutics like Gadamer. According to postmodern hermeneutics, suspending or ignoring (epoche) the interpreter's pre-assumptions is impossible. Because of the interpreter's pre-assumptions, entering the author's mentality, lived experience, tradition, and historical horizon is impossible. Therefore, an appropriate response must be provided in defence of the possibility of suspension and the fact that the

Print ISSN: 2228-5563
online ISSN: 2588-4816

Religions and Mysticism

University of Tehran
Faculty of Theology
and Islamic Studies

interpreter's pre-assumptions do not affect the understanding of the text. Otherwise, their influence cannot be ignored entirely, and their role can be accepted to some extent.

Cite this article: Bayat, M. (2025). Evaluation of Schleiermacher's Hermeneutic Theory. *Religions and Mysticism*, 57 (2), 529-547. (in Persian)

Publisher: University of Tehran Press.

© The Author(s).

DOI:<https://doi.org/10.22059/jrm.2025.388824.630583>

Article Type: Research Paper

Received: 15-Jan-2025

Received in revised form: 11-Mar-2025

Accepted: 16-Mar-2025

Published online: 18-Mar-2025

ارزیابی نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر

محمدرضا بیات^۱

۱. دانشیار، گروه فلسفه دین، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: mz.bayat@ut.ac.ir

چکیده

در این مقاله با تفکیک رویکرد و نظریه هرمنوتیکی از یکدیگر، ابتدا نظریه هرمنوتیکی فردریک شلایرماخر الهی‌دان پروتستان سده نوزدهم توضیح داده شده سپس با تکیه بدان، رویکرد هرمنوتیکی وی بیان و ارزیابی شده است. به باور وی، اولاً باید در فرایند فهم متن، علاوه بر متن به ذهنیت نویسنده هم توجه کرد و گرنه مفسر نمی‌تواند به فهم خویش از اثر نویسنده مطمئن شود. ثانیاً، افزون بر قواعد گرامری و زبانی، قواعد و روش‌هایی نیاز است تا مفسر به تعبیر وی، بتواند ذهنیت نویسنده را بازسازی کند ثالثاً وی معتقد بود که مفسر در بازسازی ذهنیت نویسنده باید پیشفرض‌های خویش را کنار بگذارد تا بتواند به فهم اثر نویسنده دست یابد رابعاً وی همچنان «روش» را راه دستیابی به ذهنیت نویسنده می‌داند و در نتیجه، دستیابی به فهم نهایی یعنی مقصود نویسنده را ممکن اما دشوار می‌شمرد. نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر برغم نوآوری‌های قابل توجه مانند (۱) توجه به مفهوم فهم به مثابه هدف یک نظریه هرمنوتیکی (۲) ارائه نظریه‌ای درباره سرشت زبان، (۳) توجه به درهم تیدگی زبان و اندیشه (۴) تاکید بر نقش ذهنیت نویسنده در فرایند فهم و (۵) ارائه روش‌هایی برای دستیابی به ذهنیت نویسنده، کوشیده است تا با تکیه بر امکان اپوخه کردن پیشفرض‌های مفسر در فهم متن (۶) راه را برای بازتولید ذهنیت نویسنده باز و (۷) از عینیت فهم به معنای امکان دستیابی به ذهنیت نویسنده در چارچوب سنت تاریخی وی دفاع کند. اما هرمنوتیست‌های پسامدرن مانند گادامر بر این باورند که اپوخه کردن پیشفرض‌های مفسر در فهم متن و در نتیجه، بازتولید ذهنیت نویسنده و دستیابی به فهم عینی یعنی ذهنیت نویسنده در چارچوب سنت تاریخی وی ممکن نیست.

کلیدواژه‌ها: بازتولید ذهنیت نویسنده، شلایرماخر، رویکرد و نظریه هرمنوتیکی، عینیت فهم و مفسر.

استناد: بیات، محمدرضا (۱۴۰۳). ارزیابی نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر. ادیان و عرفان، ۵۷ (۲)، ۵۲۹-۵۴۷.

نوع مقاله: علمی-پژوهشی

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۶

© نویسندگان

DOI: <https://doi.org/10.22059/jrm.2025.388824.630583> بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۲۱

پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۶

انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۲۸

مقدمه

جدا از معنای لغوی هرمنوتیک (Palmer, 1969: 3-5)، از هرمنوتیک تعریف‌های گوناگونی مانند (۱) تفسیر (۲) ارائه روش‌ها و قواعد فهم متن در نظریه‌های هرمنوتیکی سنتی و مدرن (۳) ارائه نظریه درباره سرشت وجودی فهم در نظریه‌های هرمنوتیکی پسامدرن یا هرمنوتیک فلسفی مارتین هایدگر (۱۹۷۶-۱۸۸۹)، هانس گئورگ گادامر (۱۹۰۰-۲۰۰۲) و پل ریکور (۱۹۱۳-۲۰۰۵) عرضه شده است (گروندن، ۱۳۹۱: ۸-۱۳؛ Schmidt, 2006: 6-9). در این مقاله با تفکیک (۱) رویکرد هرمنوتیکی از (۲) نظریه هرمنوتیکی نشان داده شده است که اولاً ارائه هر گونه فهم از یک پدیده مانند یک متن بر یک رویکرد و نظریه هرمنوتیکی استوار است ثانیاً یک رویکرد هرمنوتیکی به توضیح نقش (۱) مولف / نویسنده (۲) متن (۳) مفسر و (۴) روش در فرایند فهم هر پدیده مانند یک متن می‌پردازد ثالثاً نظریه هرمنوتیکی ذیل یک رویکرد هرمنوتیکی قرار می‌گیرد رابعاً ذیل یک رویکرد هرمنوتیکی نظریه‌های هرمنوتیکی گوناگونی می‌توان ارائه کرد زیرا نظریه‌های هرمنوتیکی برغم اتفاق نظر درباره نقش مولفه‌های چهارگانه فوق در فرایند فهم، می‌توانند تبیین‌های مختلفی از نقش آنها ارائه کنند (بیات، ۱۴۰۲: ۷۳-۷۳). در این مقاله ابتدا با اشاره به عوامل تاثیرگذار در شکل‌گیری نظریه هرمنوتیکی فردریش شلایرماخر (۱۷۶۸-۱۸۳۴)^۱ الهی‌دان پروتستان قرن نوزدهم، نظریه هرمنوتیکی وی یعنی شرائط و قواعد دستیابی به فهم متن توضیح داده شده سپس با تکیه بدان‌ها رویکرد هرمنوتیکی وی یعنی دیدگاه وی درباره نقش نویسنده، متن، مفسر و روش در فرایند فهم توضیح و ارزیابی خواهد شد.

۱. مولفه‌های شکل‌گیری نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر

شلایرماخر از یک سو، تحت تاثیر دیدگاه‌های فیلسوفان قرن هجدهم مانند دیوید هیوم (۱۷۱۱-۱۷۶۶)^۲ و نقدهای تاریخی وی به کتاب مقدس و دیدگاه‌های ایمانوئل کانت (۱۷۲۴-۱۸۰۴)^۳ بود (کونگ، ۱۳۸۶: ۲۰۱). از سوی دیگر، متأثر از نهضت رمانتیک بود که نوعی واکنش به دیدگاه‌های فیلسوفان قرن هجدهم بود. تاثیر نهضت رمانتیک و دیدگاه‌های فلسفی قرن هجدهم بر شلایرماخر وی را دچار چالش عمیقی کرده بود به گونه‌ای که تا مدت‌ها تمایلی به انتشار آثار خویش نداشت (واعظی، ۱۳۸۰: ۹۳). از دیگر سو، شلایرماخر به‌مثابه یک الهی‌دان نیز بسیاری از انتقادات فلسفی و تاریخی به آموزه‌های مسیحی و کتاب مقدس را که باعث افول باورهای مسیحی در مسیحیان شده بود، پذیرفته بود و درصدد بود تا خوانشی سازگار با انتقادات از کتاب مقدس و آموزه‌های مسیحی ارائه کند (هانس کونگ، ۱۳۸۶: ۲۰۶). لذا تحت تاثیر نهضت رمانتیک به تجربه دینی به‌مثابه گوهر دین یا دینداری یا به تعبیر دقیق‌تر، حقیقت دین توجه کرد و بر این باور بود که برخلاف سنت مسیحی، دین

^۱ Friedrich Schleiermacher

^۲ David Hume

^۳ Immanuel Kant

کتاب مقدس نیست بلکه دین تجربه دینی است (هانس کونگ، ۱۳۸۶: ۲۱۱) و کتاب مقدس گزارش نویسندگان کتاب مقدس از تجربه‌های دینی مسیح، حواریون و دیگران است که نه تنها امکان اشتباه در آنها راه دارد بلکه اشتباهات آن خللی به باور مسیحیان هم وارد نمی‌سازد. به همین جهت و جهت دیگر، الاهیات وی را الاهیات مدرن شمرده شده‌اند (هانس کونگ، ۱۳۸۶: ۲۳۳-۲۳۵) زیرا برخلاف الاهیات سنتی موضوع الاهیات وی تجربه دینی است که بر مسائل الاهیاتی و راه حل‌های وی سایه افکنده‌است.

تاکید بر جنبه روانشناختی فهم و نقش ذهنیت نویسنده و بازسازی آن در فرایند فهم متن ریشه در نگاه رمانتیکی وی داشت که بر ویژگی‌های درونی انسان تأکید می‌کرد (گروندن، ۱۳۹۱: ۲۳-۴). البته، نهضت رمانتیک در چرخش نگاه وی به دین نیز تأثیر داشت زیرا وی با نگاه به دین به مثابه تجربه دینی نشان داد که مومنان مسیحی باید خدا را در تجربه‌های دینی خویش نه در لابلای کتاب مقدس و تفسیرهای گوناگون از آن بیابند زیرا به باور وی، تجربه دینی احساس وابستگی مطلق به خداوند است (سایکس، ۱۳۷۶: ۷۳-۴) که برخلاف الاهیات سنتی، در نهضت رمانتیک بدان توجه شده بود و می‌توانست به نیازهای احساسی و عاطفی مومنان مسیحی پاسخ دهد

یکی از خاستگاه‌های نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر را می‌توان در دیدگاه‌های کانت جست و جو کرد که وی متأثر از آنها بود (کونگ، ۱۳۸۶: ۲۰۱). کانت در نقد عقل محض معتقد است که می‌توان افلاطون را بهتر از خود وی فهمید زیرا وی مراد خویش را معین نکرده‌است (گروندن، ۱۳۹۱: ۲۳) و راه را برای فهم‌های دیگر یا حتی بهتر باز گذاشته‌است. اگرچه، شلایرماخر درصدد ارائه نظریه هرمنوتیکی فراگیر در تمام عرصه‌ها بود ولی تعریف وی از دین به تجربه دینی در ارائه نظریه هرمنوتیکی وی نیز نقش داشت زیرا با توجه به نگاه وی به کتاب مقدس به مثابه گزارش نویسندگان کتب مقدس از تجربه‌های دینی مسیح، حواریون و دیگران، باید نظریه‌ای ارائه می‌داد که علاوه بر توجه به قواعد دستوری و گرامری، به جنبه روانشناختی یعنی ذهنیت نویسندگان کتاب مقدس هم توجه می‌کرد تا به تعبیر وی، مفسر بتواند تجربه آنان را بازسازی یا بازتولید^۴ کند.

افزون بر نکات فوق، به باور مایکل فورستر (۱۹۵۷)^۵، در مدخل شلایرماخر دائرةالمعارف استنفورد، دیدگاه‌های فلسفه زبانی شلایرماخر که متأثر از کارل فردریش شلگل (۱۷۷۳-۱۸۲۹)^۶ و یوهان گوتفرد فون هردر (۱۷۷۴-۱۸۰۳)^۷ بود، در شکل‌گیری نظریه هرمنوتیکی وی نیز تأثیر زیادی داشته‌است زیرا وی درصدد بود تا نظریه‌ای هرمنوتیکی ارائه کند که با دیدگاه‌های فلسفه زبانی وی سازگار باشد (فورستر، ۱۳۹۵: ۳۵). در بخش نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر به دیدگاه‌های فلسفه زبانی وی اشاره خواهد شد.

4. Reconstruction

5. Michael Neil Forster

6. Karl Wilhelm Friedrich

7. Johann Gottfried Herder

۲. پیشینه مساله

جدا از دست نوشته‌های شلایرماخر در سال‌های ۱۸۰۹ و ۱۸۱۹ درباره هرمنوتیک که به فارسی هم ترجمه شده^۸ و در فهرست منابع این مقاله نیز آمده است، تقریباً فصلی از آثاری که در زمینه نظریه‌های هرمنوتیکی به زبان انگلیسی منتشر شده‌اند، به نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر اختصاص داده شده است که تقریباً در این مقاله بدان‌ها ارجاع داده شده و در فهرست منابع آمده است. اما به زبان فارسی نیز آثاری به نظریه هرمنوتیکی وی پرداخته‌اند که بدان‌ها اشاره می‌شود.^۹ تفاوت اساسی این مقاله با آثار دیگر این است که در این مقاله با ارائه تعریف جدیدی از رویکرد هرمنوتیکی، تلاش شده است تا رویکرد هرمنوتیکی وی نشان داده شده و ارزیابی شود.

۳. نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر

با توجه به تفکیک رویکرد هرمنوتیکی از نظریه هرمنوتیکی، در این بخش ویژگی‌های اساسی نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر بیان خواهد شد تا به مدد آن بتوان رویکرد هرمنوتیکی وی را ارائه کرد. اگرچه، در مقام ارائه یک نظریه هرمنوتیکی، رویکرد هرمنوتیکی بر نظریه هرمنوتیکی مقدم است یعنی باید ابتدا رویکرد هرمنوتیکی را مشخص کرد سپس در چارچوب آن نظریه هرمنوتیکی را ارائه کرد. اما در مقام کشف رویکرد هرمنوتیکی یک نظریه‌پرداز یا هرمنوتیست، رویکرد هرمنوتیکی متأخر از نظریه هرمنوتیکی است زیرا کشف رویکرد هرمنوتیکی یک نظریه‌پرداز بر فهم نظریه هرمنوتیکی وی استوار است. لذا در این بخش بترتیب، به ویژگی‌های اساسی نظریه هرمنوتیکی وی اشاره خواهد شد:

^۸ شلایرماخر، فریدریش، ۱۴۰۱، هرمنوتیک (دست نوشته‌های سال‌های ۱۸۰۹ و ۱۸۱۹)، ترجمه باسط، محمد ابراهیم، تهران، نشر نی.

^۹ حمیدی غلام رسول، ۱۳۸۸، هرمنوتیک و تفسیر، نگاهی تطبیقی به دیدگاه شلایرماخر و علامه طباطبائی، جامعه المصطفی العالمیه.

بهرامی، محمد، ۱۳۸۸، نگرشی تطبیقی به دانش تفسیر و هرمنوتیک شلایرماخر، پژوهش‌های قرآنی، ۲۹-۳۰: ۲۷۲-۲۹۹. ساجدی ابوالفضل، مختاری محمد حسین، مرتضوی شاهرودی سید محمود، ۱۳۹۱، نقد مبانی هرمنوتیکی شلایرماخر، فصلنامه علمی پژوهشی کلام اسلامی، ۸۳: ۵۹-۲۹.

واعظی، اصغر، قانلی اسماعیل، ۱۳۹۱، روند تحقق فهم از منظر شلایرماخر، حکمت و فلسفه ۳۰: ۲۵-۴۰. فیاضی، مسعود، ۱۳۹۵، معناشناسی شلایرماخر و مبانی اندیشه‌ای آن، ۸۱: ۵۷-۸۴.

معینی نجف آبادی، نرگس، دهباشی مهدی، واعظی سید حسین، ۱۳۹۸، تحلیل و بررسی دو تقریر از تاویل و هرمنوتیک از نگاه فیض کاشانی و شلایرماخر، فقه و تاریخ تمدن، ۲: ۴۲-۵۱.

فیاضی، مسعود، ۱۴۰۰، نظریه فهم متن از دیدگاه میرزای نائینی (ره) در قیاس با نظریه فهم متن شلایرماخر، اصول فقه حوزه: ۳۹-۶۲.

سلطانی رثانی، سید مهدی، آل علی، سید محمد ادیب، نوروزی، ابوذر، ۱۴۰۲، بررسی تحلیلی کاربرد هرمنوتیک شلایرماخر در فهم قرآن مبتنی بر دیدگاه تفسیری آیت‌الله جوادی آملی، عقل و دین، ۲۸: ۱۰۵-۱۲۸.

حسن‌بیگی علی، دست‌رنج فاطمه، احمدی زهرا، ۱۴۰۳، بررسی مبانی خوانش متن از منظر هرمنوتیک شلایرماخر و تحلیل آن بر اساس مبانی نظری کلاسیسیسم و رمانتیسیسم، جستارهایی در فلسفه و کلام، ۱۱۲: ۱۹۱-۲۲۱.

۱) نظریه هرمنوتیکی وی برخلاف نظریه هرمنوتیکی باروخ اسپینوزا (۱۰۱۱-۱۰۵۵) تنها معطوف به کتاب مقدس نیست و نظریه‌ای فراگیر است یعنی معطوف به تمام حوزه‌های دینی، حقوقی، ادبی و فراتر از متن مکتوب و گفتار است (بیات و باقری، ۱۴۰۰: ۵۰۲، Schmidt, 2006: 10).

۲) نکته اساسی در نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر توجه وی به مفهوم «فهم» است. وی معتقد است که هرمنوتیک هنر فهم بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده یا فهم زبان گفتاری و نوشتاری نویسنده یا به تعبیر فورستر، فهم ارتباط کلامی بین نویسنده و مخاطب خویش است (فورستر، ۱۳۹۵: ۳۶). بنابراین، وی وظیفه یا هدف نظریه هرمنوتیکی خود را فهم اثر نویسنده شمرده که تحت تاثیر تجربه زیسته خویش با زبان خاص روزگار خویش بیان کرده یا گفته‌است (شلایرماخر، ۱۴۰۱: ۷۳؛ Schmidt, 2006: 6). به همین جهت، به باور شلایرماخر، فهم متن بر نقد آن یعنی ارزیابی اصالت آن نیز مقدم است زیرا ابتدا باید متن را فهمید تا بتوان درباره اصالت آن داوری کرد (Ibid: 12).

۳) به باور وی، مفسر در فهم بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده علاوه بر قواعد گرامری و زبانی (شلایرماخر، ۱۴۰۱: ۸۰) باید به ذهنیت و اندیشه نویسنده هم توجه کند تا بتواند به فهم بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده دست یابد. به بیان دیگر، مفسر باید از دو منظر آفاقی یعنی آشنایی با زبان نویسنده و قواعد حاکم بر آن و انفسی یعنی آشنایی با زندگی یا به تعبیر ویلهم دیلتای (۱۸۳۳-۱۹۱۱) تجربه زیسته وی بتواند خود را در موقعیت نویسنده قرار دهد تا بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده را بفهمد. البته، به باور شلایرماخر، اگرچه، فهم دقیق بیان یا گفتار نویسنده بسیار دشوار است ولی اگر مفسر بتواند فرایند فوق را یعنی نگاه آفاقی و انفسی به موقعیت نویسنده را کاملاً تحقق بخشد، می‌تواند موقعیت وی را بازتولید کند و خود را در جایگاه نویسنده بداند (Schmidt, 2006: 13).

۴) وی بر این باور است که هر یک از جنبه‌های گرامری و روانشناختی نیازمند قواعد و روش‌های خاص خویش هستند که مفسر به کمک آنها می‌تواند روند مبتکرانه نویسنده در تولید اثر خویش را بازسازی کرده و چه بسا به فهم بهتری از نویسنده دست یابد زیرا مفسر با شناخت فرایند تولید متن می‌تواند بر جنبه‌هایی آگاهی پیدا کند که چه بسا در ساحت آگاهی نویسنده نبوده‌است (Bowie, 1998: 23). به گمان وی، هیچ قاعده‌ای برای تعیین تقدم و تاخر قواعد هر یک از دو جنبه بر یکدیگر نیست و مفسر با تکیه بر هنر و توانایی خویش باید آنها را بکار گیرد (Schmidt, 2006: 12). شلایرماخر، (۱۴۰۱: ۱۳۸). درواقع، مفسر علاوه بر قواعد گرامری و روانشناسانه نیاز به هنر، ذوق یا قریحه یا خبرگی خاصی دارد که با قواعد یکی نیست.

۵) به باور شلایرماخر، زبان و اندیشه ارتباط تنگاتنگی دارند به گونه‌ای که اندیشه بدون مفاهیم نه کامل است نه روشن و در نتیجه، بدون مفاهیم نمی‌توان اندیشید (شلایرماخر، ۱۴۰۱: ۱۳۶؛ Bowie, 1998: 8). لذا راه ورود به اندیشه و ذهنیت نویسنده از زبان یا مفاهیم می‌گذرد. وی با تکیه بر دیدگاه‌های فلسفه زبانی خویش کوشیده‌است تا جنبه گرامری فهم متن را توضیح دهد. اولاً وی با ارائه توصیفی از فرایند شکل‌گیری زبان معتقد است که در گام نخست، یکی از حواس هر فرد انسانی

در مواجهه با واقعیت یا اشیاء متأثر^{۱۰} شده و در نتیجه، در درون وی احساس یا تصویری خاص پدید می‌آورد. در گام بعد انسانها تلاش می‌کنند تا با تکیه بر تخیل خویش، احساس یا تصویر خویش از اشیاء را ساماندهی یا مقوله‌بندی کنند یعنی تلاش می‌کنند تا بدان‌ها سروسامان و وضوحی بدهند تا بتوانند به جنبه‌های اساسی و مشترک آن‌ها دست یابند و از یکی از نشانه‌های زبانی برای فهم و انتقال آن به دیگران استفاده کند. البته، به باور وی، تفاوت حواس انسانها، ساختار فیزیولوژیکی انسانها و قوه تخیل انسانها در مقوله‌بندی و شاکله‌سازی موثر هستند و در نتیجه، شاکله‌سازی متأثر از زمینه و زمانه خویش است (Schmidt, 2006: 21-22).

وی با استفاده از تعبیر مقولات کانت، این روند یا فرایند را ساماندهی یا شاکله‌سازی یا مقوله‌بندی^{۱۱} نامیده و معتقد است که این فرایند در تمام انسانها وجود دارد و گرنه نمی‌توان نشانه‌های زبانی را به احساس یا تصویرهای خاص هر فرد انسانی نسبت داد زیرا کاملاً شخصی و درونی‌اند. به گمان وی، اگرچه، مقوله‌بندی تصویر یا احساس فرد در این مرحله می‌تواند از واقعیت‌بازنمایی^{۱۲} کند ولی نوعی رفت و برگشت دائمی میان تصویرهای مقوله‌بندی شده قبلی که نوعی تعیین هم پیدا کرده‌اند با تصویرهای جدید برقرار است و همین رفت و برگشت موجب عدم تعیین تصویرهای قبلی خواهد شد. درواقع، رفت و برگشت سبب می‌شود تا یا تصویرهای قبلی کاملاً در ذهن فرد شکل‌نگیرد یا شکل بگیرد ولی کاملاً جا نیفتد و در حد یک تصویر کلی مبهم باقی بماند. لذا، فرایند شاکله‌سازی کامل نیست و توأم با خطا و اشتباه است و روند رفت و برگشت ادامه دارد تا فرد بتواند تصویرهای خود را در یک مقوله تثبیت کند. درواقع، با جای دادن یک تصویر خاص در یک مقوله روند رفت و برگشت متوقف خواهد شد مگر اینکه تصویر خاص بتواند نوع مقوله را تغییر دهد. مثلاً اگر کرونا را در مقوله باکتری جای داده شده‌است، با تصویرهای جدید آن را در مقوله ویروس جای داده شود (شلاپرماخر، ۱۴۰۱: ۲۱۸-۲۰۵).

بنابراین، به باور وی، تصویرهای مقوله‌بندی شده زمانمند و تاریخمندند و در نتیجه، متعین نیستند زیرا با افزایش و تغییر تجربه‌های انسانها تغییر می‌کنند. به گمان وی، علل تغییر تصویرهای مقوله‌بندی شده متفاوت است و باید آن‌ها را از همدیگر تفکیک کرد. گاهی تغییر تصویرهای خاص بیشتر متأثر از شرایط خاص فردی مانند دوری و نزدیکی وی به اشیاء یا شرایط جسمانی وی مانند ضعف و قوت بینایی وی یا ... است که در شاکله‌سازی و تعیین نوع مقوله آن تصویر خاص موثرند (شلاپرماخر، ۱۴۰۱: ۲۰۶). گاهی سنت تاریخی و شرایط فرهنگی است که بر تصویرهای مقوله‌بندی شده تأثیر می‌گذارد که کاملاً همگانی و دائمی است (Schmidt, 2006: 21). بنابراین، به گمان وی، فرایند مقوله‌بندی تاریخمند است. در گام نهایی، انسانها تصویرهای مقوله‌بندی شده را به نشانه‌های زبانی

¹⁰. Impression

¹¹. Schematization

¹². Designating

مشترک نسبت داده و راه مفاهمه و گفت و گو را باز می‌کنند و با رد و بدل کردن آگاهی‌های خویش^{۱۳} درستی یا نادرستی تصویرهای مقوله‌بندی شده را ارزیابی می‌کنند و گرنه با تکیه بر تصویرهای خاص هر فرد نمی‌توان درستی و نادرستی آنها را تشخیص داد زیرا اولاً راهی به فرایند درونی شکل‌گیری تصویرهای خاص هر فرد نیست ثانیاً در تصاویر خاص معیاری وجود ندارد تا بتوان به مدد آن درباره درستی تصویرهای دیگر داوری کرد (Ibid: 21).

وی با ارائه استدلالی استعلایی نشان داده‌است که چگونه مفاهمه و گفت و گو ممکن است. به باور وی، اگر بپذیریم که به باورهای خویش معرفت داریم، باید بپذیریم که به شروط ضروری تحقق آنها به‌مثابه پیشفرض‌های آنها نیز معرفت داریم. وی با اشاره به پیشفرض‌های این استدلال، معتقد است که اولاً تصویرهای مقوله‌بندی شده تمام انسانها در فرایند شاکله‌سازی یکی است ثانیاً فرایند شاکله‌سازی تصویرهای خاص به تصویرهای مقوله‌بندی شده تفاوت‌های واقعی اشیاء را نشان می‌دهد و گرنه نشانه‌های زبانی هم نمی‌توانند واقعیت‌ها را بازتاب دهند. لذا میان تصویرهای مقوله‌بندی شده و نشانه‌های زبانی نوعی مطابقت برقرار است و گرنه باز هم مفاهمه تحقق پیدا نخواهد کرد. وی براین باور است که موفقیت دائمی انسانها در استفاده از نشانه‌های زبانی برای ایجاد مفاهمه نشان می‌دهد که این پیشفرض درست است و نیازی نیست تا فرایند شاکله‌سازی دقیقاً یکسان باشد (: 22 Schmidt, 2006)، (شلایرماخر، ۱۴۰۱: ۲۰۵-۲۱۸).

وی برغم دفاع از امکان مفاهمه و گفت و گو به مدد نشانه‌های زبانی بر این باور است که نشانه‌های زبانی نیز تاریخ‌مندند و در فرایند تاریخی تغییر می‌کنند (Schmidt, 2006: 21) زیرا زبان نیز کامل نیست و در نتیجه، نمی‌توان زبانی جهان شمول و فراگیر داشت تا بتوان مطابقت کامل زبان و تصویرهای مقوله‌بندی شده و در نتیجه، واقع‌نمایی کامل زبان و اندیشه را تضمین کرد زیرا تغییرات معنایی در یک زبان خاص تحت تاثیر عوامل گوناگونی مانند جایگاه متفاوت نشانه‌های زبانی مانند افعال، اسامی به‌مثابه فاعل یا مفعول یا فعل در زبان‌های گوناگون و طبقه‌بندی مفاهیم در زبان‌های گوناگون است (Schmidt, 2006: 21؛ شلایرماخر، ۱۴۰۱: ۲۰۵-۲۱۸). البته، به باور وی، این نکته کاملاً واقع‌نمایی زبان را زیرسوال نمی‌برد بلکه تنها امکان خطا را نشان می‌دهد که باید دقت کرد تا از خطا کاست. شلایرماخر با تکیه بر نکات فوق، ترجمه از زبانی به زبان دیگر را غیرممکن می‌داند و معتقد است که هیچ مفهومی با مفهومی در زبان دیگر متناظر نیست (فوستر، ۱۳۹۵: ۴۷-۵۴). از سوی دیگر، وی با استفاده از مفهوم «تمامیت زبان»^{۱۴} نگاهی نگاه کل‌گرایانه به زبان داشته و بر این باور است که:

۱. هر زبان تمامیت خویش را دارد یعنی هر زبانی که نویسنده از آن استفاده می‌کند، دارای ساختار، ویژگی‌ها، تمثیل‌ها و استعاره‌های خاص خویش است که نویسنده با تکیه بدانها بیان یا گفتار

¹³. Exchange of consciousness

¹⁴. totality of language

خوبش را اظهار کرده‌است و مفسر باید با شناخت ساختار و ویژگی‌های خاص زبان نویسنده، بیان یا گفتار وی را بفهمد. لذا معتقد است که تنها به مدد زبان مشترک میان نویسنده و مخاطب وی نه زبان معاصر مفسر می‌توان معنای بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده را فهمید وگرنه دچار سوء فهم خواهیم شد زیرا زبان دائماً در تغییر است و معانی کلمات تغییر کرده یا از بین خواهد رفت (Schmidt, 2006: 17؛ شلایرماخر، ۱۴۰۱: ۲۰۵-۲۱۸). به همین جهت، نویسنده هر اندازه شناخت بیشتری از زبان خوبش داشته باشد، بیان و گفتاری گویاتر و رساتر می‌تواند داشته باشد و مفسر نیز هر قدر زبان نویسنده را بیشتر بشناسد، بهتر می‌تواند بیان یا گفتار وی را بفهمد. لذا، اگرچه، مفسر با مقایسه زبان نویسنده با زبان‌های دیگر جنبه‌های گوناگونی از زبان نویسنده بر وی آشکار می‌شود ولی نباید با تکیه بر ویژگی‌های زبان‌های دیگر بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده را بفهمد وگرنه دچار سوء فهم خواهد شد.

۲. زبان واسطه‌ای میان نویسنده و مخاطب است که باید مشترک میان آنها باشد و در نتیجه، گفتن و نوشتن مسبوق به زبان خاصی است تا به مدد واژگان مناسب بتواند دیدگاه روشنی را ارائه داد (Bowie, 1998: 11).

۳. زبان به‌مثابه یک کل مستلزم کل‌گرایی در معنای کلمات هم است یعنی اولاً معانی مختلف یک کلمه در یک وحدت معنایی بزرگتر یا زیر پوشش معنایی بزرگتر قرار دارند ثانیاً نه تنها مفاهیم در مقایسه با مفاهیم دیگر معنا پیدا می‌کنند بلکه مفاهیم در ارتباط با مفاهیم دیگر همان زبان نه زبان دیگر معنا دارند. لذا دستیابی به فهم معنای کلمات بر شناخت کاربرد آنها در یک زبان استوار است.

۴. گرامر هر زبان نیز در معنای کلمات موثر است.

۵. هر مفهومی که تنها از یک مصداق حکایت می‌کند، تنها یک معنا ندارد زیرا معانی مفاهیم متعین نیستند و با تکیه بر مفاهیم دیگر معنا و تعین پیدا می‌کنند (فوستر، ۱۳۹۵: ۳۵). به بیان دیگر، زبان نامحدود است و هر جزئی از آن به گونه‌ای خاص از طریق سایر اجزاء تعیین می‌یابد. لذا هر بیان یا گفتاری غیرمستقیم با دیگر مفاهیم ارتباط دارد و از تمامیت آن زبان در آن زمان پرده برمی‌دارد. بنابراین، وی بر این باور است که به مدد نشانه‌های زبانی می‌توان به تصویرهای مقوله‌بندی شده که نامتعینند، نوعی تعین و روشنی بخشید و راه را برای مفاهیم باز کرد ولی باید کاملاً توجه داشت که امکان خطا بخصوص در متونی که بین نویسنده و مفسر فاصله تاریخی است یا در دو سنت متفاوتند، وجود دارد و باید شیوه‌هایی برای کاهش خطا را اعمال کرد.

۶. برغم وجود اشتراکات زبانی و مفهومی در انسان‌ها، تفاوت‌های عمیق زبانی و مفهومی در دوره‌های تاریخی و فرهنگ‌های گوناگون و حتی تاحدودی در میان انسان‌ها در یک دوره و فرهنگ خاص وجود دارد (فوستر، ۱۳۹۵: ۳۵). بنابراین، وی با تکیه بر دیدگاه‌های فوق، جنبه

گرامری فهم متن را توضیح داده و معتقد است که توجه به این جنبه و قواعد آن لازم ولی کافی نیست و باید به جنبه روانشناسانه و قواعد آن نیز توجه کرد.^{۱۵}

۷. وی بر این باور بود که بیان نویسنده یا گفتار گوینده برخاسته از ذهنیت و اندیشه (جنبه روانشناسانه) او است و مفسر باید آن را درچارچوب ذهنیت و اندیشه وی بفهمد زیرا نویسنده تحت تاثیر اندیشه و ذهنیت خویش بیان یا گفتار خود را سامان داده یعنی کلمات و ساختارهای خاص و حتی تاکیده‌های خاص را انتخاب کرده‌است. به تعبیر دیگر، ذهنیت و اندیشه نویسنده نیز دارای تمامیت خاص خویش است که مفسر باید آن را بشناسد تا بتواند بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده را بفهمد. لذا اگرچه، مقایسه ذهنیت و اندیشه معاصران نویسنده می‌تواند مفسر را در فهم بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده کمک کند ولی نباید با تکیه بر ذهنیت و اندیشه غیرمعاصران وی آن را بفهمد وگرنه دچار سوء فهم خواهد شد (Schmidt, 2006: 14).

شلایرماخر با تفکیک جنبه روانشناسانه فهم به دو بخش فنی و غیرفنی تلاش کرده‌است تا راهکارهایی برای حدس ذهنیت نویسنده ارائه کند. وی برای هر یک از بخش‌های فنی و غیرفنی دو قاعده ارائه کرده‌است تا مفسر با تکیه بدانها بتواند به ذهنیت و اندیشه نویسنده وارد شده و بیان یا گفتار وی را حدس بزند (شلایرماخر، ۱۴۰۱: ۵-۱۸۴).

به باور وی، در بخش غیرفنی یا محض جنبه روانشناسانه (۱) مفسر باید با خوانش اولیه متن انگیزه اساسی و در نتیجه، تصمیم تعیین‌کننده^{۱۶} نویسنده را در تولید و نگارش متن دریابد تا بتواند به ذهنیت وی وارد شود زیرا تصمیم تعیین‌کننده نویسنده شاکله اثر نویسنده را تعیین می‌کند و مفسر با حدس تصمیم تعیین‌کننده نویسنده می‌تواند به ذهنیت و اندیشه وی نزدیک شود. لذا مفسر باید تلاش کند تا هم موقعیتهای سرنوشت‌سازی را بشناسد که نویسنده را به تولید متن رسانده و هم ارزش‌هایی را بشناسد که این تصمیم برای وی داشته‌است. درواقع، مفسر با شناسایی موقعیتهای سرنوشت‌ساز و ارزش‌های نویسنده، به وی نزدیک شده‌است. لذا مفسر هرچه بیشتر با موقعیتهای سرنوشت‌ساز و ارزش‌های نویسنده آشنا شود بهتر می‌تواند بیان یا گفتار نویسنده را بفهمد (شلایرماخر، ۱۴۰۱: ۲۰۳-۲۰۱).

در گام بعد، مفسر با اعمال قواعد بخش فنی جنبه روانشناسانه ابتدا (۲) باید ساختار و ترکیب اثر نویسنده را به‌مثابه نمود عینی انگیزه نویسنده از جنبه‌های گوناگون مانند ژانر و سبک متن بشناسد سپس تلاش کند تا بفهمد که (۳) نویسنده چه نگاهی به اثر خویش داشته و چگونه اندیشه‌های خود را در اثر خویش سامان داده‌است. در گام نهایی، به‌مثابه قاعده دیگر بخش غیرفنی، مفسر باید (۴) زندگی یا به تعبیر دیلتای، تجربه زیسته نویسنده را بشناسد تا با شناخت تاثیر آن بر اثر وی بتواند به فهم اثر وی نزدیک شود (Bowie, 1998: 105-107). مفسر باید پیامدها و دستاوردهای برخاسته از متن را

¹⁵. <https://plato.stanford.edu/entries/schleiermacher>

¹⁶. Seminal Decision

در چارچوب کل زندگی نویسنده ببیند و بررسی کند. البته، وی تنها بر پیامدها و دستاوردهایی تاکید می‌کند که در چارچوب زندگی نویسنده می‌کنجد زیرا وی برخلاف هرمنوتیک پست مدرن، همچنان بر دستیابی به فهم بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده تاکید دارد و معتقد است که پیامدها و دستاوردهایی که در چارچوب زندگی وی نیست، به فهم ذهنیت نویسنده کمک نمی‌کند. البته، پیشفرض قواعد فوق شباهت و همانندی انسانها با یکدیگر است. لذا مفسر با بازسازی شرایط خاصی که نویسنده را به تصمیم سرنوشت ساز رسانده است، می‌کوشد تا ویژگیهای نویسنده را تداعی کرده و خود را بجای وی قرار داده تا متن را بفهمد و گرنه بدون این پیشفرض نمی‌توان ذهنیت وی را حدس زد.

به باور شلایرماخر، مقایسه^{۱۷} نویسنده با دیگران یکی از راههای حدس ذهنیت نویسنده است که مفسر با تکیه بدان می‌کوشد با درک معاصران نویسنده، موضوع متن، ذهنیت نویسنده و سبک وی را بفهمد (شلایرماخر، ۱۴۰۱: ۵-۱۸۴). وی معتقد است که مفسر می‌تواند با مقایسه دیگران با نویسنده، حدس بزند که نویسنده چگونه فکر می‌کرده است. لذا میزان تسلط مفسر در این زمینه از اهمیت زیادی برخوردار است. درواقع، مقایسه قسیم روش حدسی وی نیست بلکه یکی از راههای حدس ذهنیت نویسنده است. به گمان شلایرماخر، اگرچه، هر انسانی فردیت خاص خویش را دارد ولی از انسانهای دیگر تاثیر می‌پذیرد و به تعبیر دیگر، هر انسانی حداقلی از انسانهای دیگر را در خود دارد. وی راه فهم متن را بازگشت به زمان نویسنده و معاصران و مخاطبان وی دانسته و معتقد است که مفسر می‌تواند با حدس تداعی‌های نویسنده به فهم متن وی نزدیک شود. وی با اشاره به دو وضعیت که در وضعیت اول، دیدگاه و زبان نویسنده و مخاطب مشترک است و در وضعیت دوم دیدگاه متفاوت ولی زبان مشترک است، معتقد است که در موقعیت نخست فهم به خودی خود رخ میدهد زیرا شاکله سازی، تجربه و زبان مشترک است ولی در وضعیت دوم، اگرچه، بنظر می‌رسد که فهم مشترک ممکن نیست ولی چون طالب فهم هستیم مسلم می‌گیریم که می‌توان بر تفاوتها غلبه پیدا کنیم و همدیگر را بفهمیم. نامگذاری دو بخش به فنی و غیرفنی بدین جهت است که مفسر در بخش غیرفنی، نوع نگاه نویسنده به اثر خویش و تجربه زیسته وی را فارغ از قالب‌های زبانی حاکم بر وی بررسی می‌کند، گویی نویسنده را آزاد و رها از آنها نگاه می‌کند ولی در بخش فنی، مفسر درصدد است تا چگونگی تحقق نگاه نویسنده به اثر خویش را با تکیه بر قالب‌های زبانی حاکم بر وی بیابد که نیاز به سازوکارهایی دارد که مفسر باید با تبحر خویش آنها را دریابد و بکار گیرد. به بیان دیگر، مفسر در بخش غیرفنی با محض، تلاش می‌کند تا علل و دلایل پیدایش اندیشه‌های نویسنده و تجربه زیسته وی در تولید اثر وی را بیابد. اما در بخش فنی، مفسر باید ابتدا دربارہ نگاه نویسنده به اثر خویش تأمل^{۱۸} کند تا بفهمد چگونه این متن برخاسته از انگیزه اساسی نویسنده است یا به بیان دیگر، تناسب میان انگیزه نویسنده و متن وی

17. Comparison

18. Meditation

با همدیگر را نشان دهد وگرنه نمی‌توان گفت مفسر متن را فهمیده‌است سپس به ترکیب^{۱۹} اثر پردازد تا بفهمد که نویسنده چگونه اندیشه‌های خود را برای مخاطبان خویش در این اثر سامان داده‌است. لذا به گمان شلایرماخر، مفسر با حدس تصمیم اساسی نویسنده می‌تواند زودتر نوع ساختار اثر وی را بشناسد و با شناخت نوع ساختار اثر وی زودتر می‌فهمد که چگونه نویسنده انگیزه خود را در ترکیب خاص اثر خویش ارائه کرده‌است (شلایرماخر، ۱۴۰۱: ۲۰۱-۲۰۰).

(۷) با توجه به دیدگاه شلایرماخر درباره وابستگی بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده به کل زبان و کل ذهنیت و اندیشه، از یک سو و فهم مفسر از آنها از سوی دیگر، دور هرمنوتیکی در نظریه وی از دو جنبه گرامری و روانشناختی خود را نشان داده‌است. دور هرمنوتیکی در نظریه وی بدان معنا است که از یک سو، هر جزئی از یک متن یا گزاره به تنهایی نامتعین است و باید به مدد سیاق یا بافت متن یا گزاره تعیین پیدا کند و از سوی دیگر، کل یک متن یا اثر را باید به مدد اجزاء آن فهمید. بنابراین، دور هرمنوتیکی در جنبه گرامری را این گونه می‌توان تقریر کرد:

* فهم اجزا جمله $\Rightarrow$ فهم کل جمله

* فهم یک متن $\Rightarrow$ کل متن

* فهم اثر نویسنده $\Rightarrow$ فهم کل فرهنگ نویسنده

شلایرماخر در نظریه زبان خویش عدم تعین تصویرهای مقوله‌بندی شده را با تکیه بر نشانه‌های زبانی حل کرد و عدم تعین فهم متن در نظریه هرمنوتیکی خویش را با تکیه بر دور هرمنوتیکی حل می‌کند. از سوی دیگر، دور هرمنوتیکی در جنبه روانشناسانه را این گونه می‌توان تقریر کرد:

* فهم اجزاء خاص زندگی نویسنده $\Rightarrow$ فهم کل زندگی نویسنده

* فهم نویسنده به عنوان جزء $\Rightarrow$ فهم کل دوره‌ای کل وی در آن می‌زیسته است

به باور شلایرماخر، دوره‌های فوق را بی‌اشکال است زیرا با فهم اجمالی از کل متن به فهم تفصیلی از اجزاء دست می‌یابیم. هدف اساسی مفسر بازسازی ذهنیت نویسنده و چگونگی اظهار آن در زبان خاص نویسنده‌است. لذا مفسر با تکیه فهم اجمالی از متن تلاش می‌کند تا به مدد قواعد جنبه روانشناسانه و گرامری بفهمد که اولاً چه اموری نویسنده را وادار به تولید این متن کرده‌است ثانیاً ویژگی‌ها، سبک و ژانر متن چیست. لذا اگر فهم اجمالی و تفصیلی با همدیگر سازوار بودند به درک درستی رسیده‌است وگرنه باید تلاش کند تا با کشف ریشه‌های ناسازواری به فهم هماهنگی دست یابد (Schmidt, 2006: 14-18).

(۹) شلایرماخر برغم تاکید بر قواعد گرامری و روانشناسانه فهم متن معتقد است که فهم متن نیاز به مولفه دیگری دارد که با قواعد فوق متفاوت است. وی معتقد است که مفسر باید از نوعی هنر یا توانایی برخوردار باشد تا بتواند بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده را بفهمد وگرنه به مدد قواعد فوق لزوماً

¹⁹. Composition

نمی‌تواند بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده را بفهمد. به بیان دیگر، اگرچه، قواعد فوق در تقویت هنر و توانایی مفسر موثرند ولی هنر و توانایی تنها حاصل جمع اعمال قواعد فوق نیست و برخاسته از عوامل گوناگونی است که مفسر دارد. به بیان سنتی، به نوعی شم یا قریحه نیاز است که به مفسر توانایی فهم بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده را می‌دهد (شلایرماخر، ۱۴۰۱، ص ۷۵).

۱۰ وی دستیابی به فهم معیار و نهایی از متن را ممکن ولی دشواری می‌داند زیرا اگرچه، ساختار مشترک زبان دستیابی به فهم متن را تا حدود زیادی هموار کرده است ولی دستیابی به ذهنیت و اندیشه نویسنده دشوار است. لذا تلاش کرده است تا قواعدی نیز برای دستیابی به اندیشه و ذهنیت نویسند نیز ارائه کند.

۴. رویکرد هرمنوتیکی شلایرماخر

در این بخش با تکیه بر نظریه هرمنوتیکی وی، رویکرد هرمنوتیکی شلایرماخر یعنی دیدگاه وی درباره نقش مولفه‌های چهارگانه در فرایند فهم توضیح داده و ارزیابی خواهد شد.

۴-۱. نقش متن در فرایند فهم

در نظریه هرمنوتیکی وی، متن به‌مثابه یکی از جلوه‌های زبان دارای اهمیت است زیرا با تکیه بدان می‌توان به فهم بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده دست‌یافت. به باور وی، متن یا گفتار نسبتی دوگانه با (۱) تمامیت زبان و (۲) کل ذهنیت نویسنده دارد که تمامیت زبان به جنبه گرامری و ذهنیت نویسنده به جنبه روانشناختی ارتباط پیدا می‌کند. لذا، اگرچه، جنبه گرامری در مقایسه با جنبه روانشناختی از اهمیت کمتری برخوردار است ولی دارای اهمیت است زیرا هرگاه با زبان آشنایی نداریم یا کمتر آشنا هستیم، این نکته اهمیت خویش را بهتر نشان می‌دهد. به بیان دیگر، اگرچه، در نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر، متن محصول تجربه نویسنده است و در نتیجه، ذهنیت و خلق و خوی نویسنده در شکل دهی به متن نقش زیادی دارد ولی نویسنده تجربه خویش را با زبان مشترک میان انسان‌ها بیان می‌کند و طبق، نظریه وی درباره سرشت زبان، مفاهمه ممکن ولی دشوار است. لذا به باور وی، متونی مانند متون کلاسیک که کم تکرارترند یا کمتر بدان‌ها مراجعه می‌شود، به جنبه دستوری بیشتر نیاز دارند و متون ابتکاری و خلاقانه که رواج کمتری دارند، به جنبه روانشناختی بیشتر نیاز دارند. لذا در گفت و گوهای روزمره نیاز حداقلی به هرمنوتیک است و درباره آثار نوابغ به هر دو جنبه نیاز است. وی با تفکیک متون، دیدگاه‌ها و سبک‌های گوناگون بر این باور است که هرچه دیدگاه‌ها آزادانه‌تر باشند یعنی در چارچوب سبک و ژانر خاصی نباشند یا کمتر بدان‌ها وفادار باشند، شبیه رویا هستند و کمتر قابل فهمند زیرا از هیچ قاعده محتوایی پیروی نمی‌کنند. بنابراین، نقش متن یا گفتار در رویکرد هرمنوتیکی شلایرماخر مانند دیگر رویکردهای هرمنوتیکی حذف نشدنی است. اما تقریر وی از این نقش اساسی

متفاوت است زیرا وی با تکیه بر این نکته که متن محصول تجربه نویسنده است، از نقش آن دفاع کرده است.

۴-۲. نقش نویسنده در فرایند فهم

در نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر، نویسنده یا به تعبیر دقیق تر، دستیابی به فهم بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده مهم ترین نقش را دارد زیرا به یک معنا، مولفه های دیگر در خدمت دستیابی به فهم بیان نویسنده یا گفتار گوینده اند. اگرچه، نظریه شلایرماخر درباره نقش نویسنده را می توان مانند هرمنوتیک سنتی نویسنده محور نامید زیرا هدف اساسی دستیابی به فهم بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده است ولی اولاً توجه به نقش ذهنیت نویسنده در شکل دهی به متن و در نتیجه، توجه به بازسازی ذهنیت نویسنده در دستیابی به فهم متن از نکات بدیع نظریه او است که آن را از نظریه هرمنوتیک سنتی متمایز می سازد. پیش از شلایرماخر توجه به بعد روانشناختی برای درک سبک خاص نویسنده بکار می رفت ولی شلایرماخر در نظریه خویش آن را برای درک ذهنیت نویسنده و بازسازی آن بکار برد. به باور وی، وظیفه هرمنوتیک بازبازی معنایی است که در زبان نهفته است و مفسر نیز باید در پی کشف ذهنیت نویسنده باشد که در زبان بروز داده شده است. به همین جهت، برخلاف هرمنوتیک سنتی، اصل بر سوء برداشت و ابهام است زیرا دستیابی به جنبه روانشناختی نویسنده بستر مناسبی برای سوء برداشت است و در نتیجه، همواره به هرمنوتیک نیاز است. به بیان دیگر، در نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر فهم به معنای مواجهه با ذهنیت نویسنده و تجربه ای است که نویسنده را به تولید متن کشانده است و فهم ذهنیت نویسنده با مشکل تفاوت ذهنیت نویسنده و مفسر روبرو است و دستیابی به فهم را بسیار دشوار می کند. راه حل شلایرماخر توسل به اشتراک انسانها (نویسنده و مفسر) در احساسات، عواطف، ذوق، تجارب و زبان است که دستیابی به فهم را ممکن ولی دشوار می سازد. البته، راه حل شلایرماخر تنها در صد است تا امکان مفاهمه را نشان دهد و تفاوتها را انکار نمی کند تا آنجا که رویکرد هرمنوتیک سنتی، هدف در نظریه هرمنوتیک سنتی دستیابی به مراد جدی مولف / نویسنده است (صدر، ۱۴۰۸ هجری: ۲۹۲-۸۷) ولی هدف در نظریه شلایرماخر فهم بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده است زیرا حتی اگر ذهنیت نویسنده را با مراد جدی نویسنده نزدیک به همدیگر بدانیم ولی اولاً وی برخلاف هرمنوتیک سنتی، دستیابی به مراد جدی نویسنده را غیرممکن یا بسیار دشوار می داند و بر این باور است که تنها می توان ذهنیت وی را حدس زد تا آنجا که توجه ارتباط تنگاتنگ زبان و اندیشه، زبان را نمود و تجلی ذهنیت نویسنده می داند و تنها راه ورود به ذهنیت نویسنده را بیان و گفتار وی می داند.

۴-۳. نقش مفسر در فرایند فهم

در نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر مفسر با استفاده از قواعد متناسب با دو جنبه دستوری و روانشناختی و ذوق و خبرگی خویش تلاش می کند تا به فهم بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده دست یابد. به باور وی، فرایند نقش مفسر بر عکس نقش نویسنده است یعنی نویسنده تحت تاثیر تجربه زیسته خویش و آشنایی

با قواعد دستوری بیان و گفتار خویش را اظهار می‌کند ولی مفسر باید تلاش کند تا به مدد قواعد دستوری و آشنایی با تجربه زیسته نویسنده (جنبه روانشناسی) موقعیت نویسنده را بازسازی یا بازتولید کند تا بتواند بیان یا گفتار وی را بفهمد. شلایرماخر مانند رویکرد هرمنوتیک سنتی، نقش پیشفرض‌های مفسر در فرایند فهم متن را نادیده گرفته یا به بیان دیگر، تاثیر آنها را نپذیرفته است زیرا لازمه باور به امکان بازتولید ذهنیت نویسنده کنار نهادن پیشفرض‌های مفسر و عدم تاثیر آنها در فرایند فهم متن است. این نکته در رویکرد هرمنوتیکی پسامدرن مانند هایدگر و گادامر غیرممکن شمرده شده است و ادعا شده است که برعکس رویکرد هرمنوتیک سنتی و مدرن شلایرماخر، مفسر اثر و متن نویسنده را از افق و سنت تاریخی خویش می‌فهمد و نمی‌تواند از آن خارج شود (گادامر، ۱۳۹۸: ۵۴).

۴-۴. نقش روش در فرایند فهم

روش در نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر نیز نقش اساسی دارد زیرا وی با ارائه روش‌ها و قواعد در دو جنبه گرامری و روانشناختی کوشیده است تا نشان دهد که می‌توان به فهم بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده نزدیک شد. البته، وی برخلاف رویکرد هرمنوتیک سنتی، تنها قواعد گرامری را برای فهم بیان یا گفتار نویسنده یا گوینده کافی نمی‌داند و معتقد است که باید قواعدی را هم برای دستیابی به ذهنیت و اندیشه نویسنده بکار گرفت. برغم تاکید وی بر قواعد گرامری و روانشناختی، معتقد است که به مدد آنها تنها می‌توان فهم بیان و گفتار نویسنده را حدس زد یا به بیان دیگر، بدان نزدیک شد ولی نمی‌توان به فهم قطعی بخصوص در متون مهم و تاریخی دست‌یافت. لذا، دیدگاه وی درباره نقش روش هم با رویکرد هرمنوتیک سنتی متفاوت است زیرا احتمال دستیابی به مراد جدی نویسنده در رویکرد هرمنوتیک سنتی بیشتر است زیرا نقش چندانی برای تاثیر ذهنیت نویسنده قائل نشده است هم با رویکرد هرمنوتیک پسامدرن متفاوت است زیرا اگرچه، نقش روش در هرمنوتیک پسامدرن نفی نشده است ولی بسیار کم رنگ شده است زیرا روش نیز متأثر از سنت تاریخی است و مانند نظریه شلایرماخر مستقل از پیشفرض‌های مفسر نیست.

۵. ارزیابی

نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر را می‌توان از جنبه‌های گوناگون ارزیابی کرد که بدان‌ها اشاره خواهید شد.

۵-۱. نظریه وی درباره سرشت زبان

اولا اگرچه، توجه وی به نیاز به ارائه نظریه زبانی برای نظریه هرمنوتیکی خویش درخور توجه است و با تاکید بر تنگاتنگی زبان و اندیشه درصدد است تا چگونگی فرایند شکل‌گیری زبان را توضیح دهد. اما اولاً نظریه زبانی وی بیشتر به شکل‌گیری مفاهیم یا تصورات توجه کرده و به گزاره‌ها و کارکردهای گوناگون آنها مانند استعاره‌های زبانی و نقش آنها نپرداخته است ثانياً در بخش مفاهیم هم تنها به

شکل‌گیری مفاهیم محسوس و تجربی توجه کرده‌است و به مفاهیم فلسفی و منطقی پرداخته‌است. لذا با تکیه بر دیدگاه وی نمی‌توان چگونگی شکل‌گیری مفاهیم فلسفی و منطقی را تبیین کرد. بنابراین، بنظر می‌رسد که اگرچه، نظریه زبانی وی در روزگار خویش نکات بدیعی داشته‌است ولی کاستی‌هایی دارد و در مقایسه با نظریه‌های جدید فلسفه زبانی به جنبه‌های گوناگونی پرداخته‌است.

۲-۵. درهم تنیدگی زبان و اندیشه

دو برداشت از درهم تنیدگی زبان و اندیشه می‌توان داشت. یکی برداشت این است که تنها راه بیان و ورود به اندیشه زبان است یعنی نویسنده اندیشه خویش را به مدد زبان بیان می‌کند و مفسر نیز باید به مدد زبان به اندیشه نویسنده وارد شود. معنای دیگر این است که بدون زبان نمی‌توان اندیشید یعنی زبان در شکل‌گیری اندیشه انسان تاثیر دارد و در نتیجه، اندیشه انسان زبانی است و هر اندازه که زبان انسان پرمایه‌تر باشد، اندیشه وی نیز از قوت بیشتری برخوردار است. اگرچه، توجه شلایرماخر به درهم تنیدگی زبان و اندیشه درخور توجه و بدیع است. بنظر می‌رسد که دیدگاه شلایرماخر به برداشت اول نزدیک‌تر است زیرا نظریه فلسفه زبانی و استدلال استعلایی وی موید برداشت اول است و نمی‌تواند برداشت دوم از درهم تنیدگی را اثبات کند.

۳-۵. عدم توجه به نقش پیشفرض‌های مفسر در فهم متن

همان‌طور که بیان شد، شلایرماخر در نظریه هرمنوتیکی خویش مانند رویکرد هرمنوتیک سنتی، نیز نه تنها به تاثیر پیشفرض‌های مفسر در فرایند فهم متن توجه نکرده‌است بلکه این پیشفرض را پذیرفته‌است که مفسر می‌تواند ذهنیت و تجربه زیسته نویسنده را بازتولید کند. به بیان دیگر، به باور وی، مفسر می‌تواند خویش را بجای نویسنده قرار دهد یا دست کم، به ذهنیت نویسنده نزدیک شود. رویکرد هرمنوتیکی پسامدرن نه تنها این دیدگاه را کاملاً ضد هرمنوتیکی شمرده‌است بلکه بر این باور است که ناممکن است زیرا اگر مفسر در مواجهه با متن پیشفرض‌های خود را کنار بگذارد یا به تعبیر ادموند هوسرل (۱۸۵۹-۱۹۳۸)^{۲۰} اپوخته کند، نمی‌توان از نقش مفسر سخن گفت زیرا مفسر چیزی جز پیشفرض‌های خویش نیست و به پشتوانه وجود پیشفرض‌های خویش می‌تواند یک متن را بفهمد. البته، این انتقاد به رویکرد هرمنوتیک سنتی هم وارد است و باید بدان پاسخ دهد.

۴-۵. عینیت فهم

اگرچه، شلایرماخر با تکیه بر نظریه فلسفه زبانی شلایرماخر درباره شکل‌گیری مفاهیم و استدلال استعلایی از عینیت فهم به معنای امکان دستیابی مفسر به مقصود و ذهنیت نویسنده دفاع می‌کند ولی دستیابی بدان را دشوار می‌داند. به همین جهت هم، روش‌هایی برای دستیابی به ذهنیت نویسنده ارائه کرده‌است. درواقع، وی با تکیه بر این نکته که مفسر برغم اختلاف با سنت تاریخی نویسنده

²⁰. Edmund Husserl

می‌تواند به ذهنیت تاریخی نویسنده دست یابد و متن وی را درچارچوب سنت تاریخی و ذهنیت وی بفهمد، به گونه‌ای نظریه خود را از تاریخمندی فهم دور کرده‌است زیرا با بازتولید بیان و گفتار نویسنده می‌توان آن را از چنبره سنت تاریخی وی درآورد. اما هرمنوتیک‌های پسامدرن مانند گادامر معتقدند که اختلاف سنت تاریخی نویسنده و مفسر مانع جدی برای دستیابی به ذهنیت نویسنده‌است و مفسر نمی‌تواند پیشفرض‌های خویش را اپوخه کند تا ذهنیت نویسنده را باز تولید کند. لذا به باور ایشان، فهم مفسر از متن نویسنده کاملاً وابسته به پیشفرض‌ها و سنت تاریخی مفسر است و در نتیجه، کاملاً تاریخمند و نسبی یعنی وابسته به پیشفرض‌های مفسر است. بنظر می‌رسد که استدلال استعلایی شلایرماخر نمی‌تواند به انتقاد هرمنوتیک‌های پسامدرن پاسخ دهد زیرا استدلال استعلایی وی بر این پیشفرض استوار است که اختلاف نویسنده و مفسر در سنت تاریخی مانع مفاهمه و گفت و گو نیست و مفسر می‌تواند برغم اختلاف میان نویسنده و مفسر به ذهنیت نویسنده دست یابد ولی رویکرد هرمنوتیکی پسامدرن در این پیشفرض تردید کرده‌است و باید در سطح دیگری بدان پاسخ داد.

۵-۵. توجه به ذهنیت نویسنده در فهم متن

همان‌طور که بیان شد، توجه شلایرماخر به بعد روانشناختی یعنی توجه به ذهنیت نویسنده و نقش آن در فهم یک متن از نکاتی است که وی در نظریه هرمنوتیکی خویش بدان توجه کرده و کوشیده‌است تا علاوه بر قواعد دستوری و گرامری، قواعدی را هم برای دستیابی ارائه کند و نشان دهد که فهم محصول توجه به دو جنبه دستوری و روانشناختی است. اما نتیجه توجه به بعد روانشناختی نویسنده نه تنها مستلزم افزایش احتمال میزان خطا در فهم مفسر است زیرا دستیابی به ذهنیت نویسنده بسیار دشوار است و هرگونه فهم مفسر از متن بیش از حدس نیست و تنها درصد حدس‌ها با همدیگر متفاوت خواهد بود. اگرچه، این دیدگاه با رویکرد هرمنوتیک سنتی کاملاً فاصله دارد ولی برخلاف رویکرد هرمنوتیک پسامدرن از فهم نهایی و معیارین متن دفاع می‌کند. اگر از دوگانه عالم ثبوت و اثبات استفاده کنیم، وی فهم نهایی و معیار را معطوف به عالم ثبوت دانسته و حدس‌های مفسر را معطوف به عالم اثبات می‌داند و معتقد است که اثبات این همانی فهم عالم ثبوت و اثبات بسیار دشوار است. اما رویکرد هرمنوتیک سنتی احتمال دستیابی به این همانی فهم عالم ثبوت و اثبات را دشوار نمی‌داند زیرا دستیابی به ذهنیت نویسنده را در فهم موثر نمی‌داند و رویکرد هرمنوتیکی پسامدرن فهم نهایی از متن را نمی‌پذیرد.

۶-۵. روش‌های شلایرماخر برای دستیابی به ذهنیت نویسنده

شلایرماخر باتوجه به تاثیر ذهنیت نویسنده در شکل‌دهی و فهم متن، تلاش کرده‌است تا علاوه بر قواعد دستوری و گرامری روشها یا سازوکاری روانشناختی مانند روش حدسی را برای دستیابی بدان ارائه کند. اگرچه، قواعد چهارگانه شلایرماخر راه را برای ورود به ذهنیت نویسنده باز کرده‌است ولی نتوانسته‌است مفسر را به بیش از حدس ذهنیت نویسنده برساند. البته، نظریه هرمنوتیکی دلتای

می‌تواند به این جنبه از نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر کمک کند و دستیابی به ذهنیت نویسنده را هموارتر کند زیرا دپلتای با تکیه بر مقولات زندگی تلاش کرده‌است تا به تعبیر خویش، از عینیت علوم انسانی دفاع کند. لذا اگر مقولات زندگی وی را بپذیریم می‌توان گفت مفسر با تکیه بدان‌ها بهتر می‌تواند از دستیابی به ذهنیت نویسنده دفاع کند.

نتایج

باتوجه به نظریه هرمنوتیکی شلایرماخر، می‌توان گفت که نظریه وی مانند رویکرد هرمنوتیک سنتی همچنان بر نقش مولفه‌های چهارگانه و قابلیت زبان انسانی برای بیان و گفتار ایشان تاکید دارد. اما توجه وی به مفهوم «فهم»، ارائه تبیین‌های جدید از نقش مولفه‌های چهارگانه، دفاع جدید از قابلیت زبان انسانی برای بیان بیان و گفتار ایشان، تاکید بر عدم کفایت قواعد گرامری در فهم متن، تاثیر جنبه روانشناختی نویسنده و ارائه سازوکارهایی برای بازتولید ذهنیت نویسنده از نوآوری‌های او است. اما انتقاد هرمنوتیست‌های پسامدرن مانند گادامر به نظریه هرمنوتیکی او در دفاع وی از امکان ورود مفسر به ذهنیت نویسنده یکی از مهم‌ترین انتقادات به نظریه او است. به باور هرمنوتیست‌های پسامدرن مانند گادامر اپوخه کردن پیشفرض‌های مفسر ممکن نیست و با وجود پیشفرض‌های مفسر ورود به ذهنیت و تجربه زیسته یا سنت و افق تاریخی نویسنده غیرممکن است. بنابراین، باید پاسخی درخور در دفاع از امکان اپوخه کردن و عدم تاثیر پیشفرض‌های مفسر در فرایند فهم متن ارائه کرد وگرنه نمی‌توان تاثیر آنها را کاملاً نادیده گرفت و تاحدودی نقش آنها را پذیرفت.

منابع

- بیات، محمدرضا (۱۴۰۲). نسبت نواندیشی دینی و رویکردهای هرمنوتیکی: گامی در ایضاح مفهومی نواندیشی دینی، نواندیشی دینی، تاملاتی در رویکردها، به کوشش حمید سعادت. تهران، هرمس.
- ____، باقری محمدعلی (۱۴۰۰) ارزیابی نظریه هرمنوتیکی اسپینوزا، فلسفه دین، دوره ۱۸، شماره ۴، دی ۱۴۰۰، صص ۴۹۵-۵۱۸.
- حسینی، حسن (۱۳۹۸) آشنایی با گادامر در سه جستار، تهران، نگاه معاصر.
- ژان گروندن (۱۳۹۱) هرمنوتیک، ترجمه محمدرضا ابوالقاسمی، تهران، ماهی.
- سایکس، استون (۱۳۷۶) فردریش شلایرماخر، تهران، انتشارات گروس.
- شلایرماخر، فریدریش (۱۴۰۱) هرمنوتیک (دست نوشته‌های سال‌های ۱۸۰۹ و ۱۸۱۹)، ترجمه باسط، محمد ابراهیم، تهران، نشر نی.
- صدر، سید محمدباقر (۱۴۰۸ هجری) دروس فی العلم الاصول، القسم الاول من الحلقة الثانية، قم، اسماعیلیان.
- فورستر، مایکل (۱۳۹۵) شلایرماخر، ترجمه سید مسعود حسینی، تهران، ققنوس.
- کونگ، هانس (۱۳۸۶) متفکران بزرگ مسیحی، ترجمه گروه مترجمان، قم، انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- واعظی، احمد (۱۳۸۰) درآمدی بر هرمنوتیک، تهران، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.

References

- Bayat, Mohammad Reza (2024). The relationship between religious innovation and hermeneutic approaches: A step in clarifying the concept of religious innovation, religious innovation, reflections on approaches, with the efforts of Hamid Saadati. Tehran, Hermes. (in Persian)
- , Bagheri Mohammad Ali (2022) Evaluation of Spinoza's Hermeneutic Theory, Philosophy of Religion, Volume 18, Issue 4, January 1400, pp. 495-518, 10. 22059/JPHT. 2021. 316453. 1005807. (in Persian)
- Bowie, Andrew (1998) Hermeneutics and Criticism And Other Writings, Anglia Polytechnic University, Cambridge.
- Forster, Michael (2016) Schleiermacher, translated by Seyyed Masoud Hosseini, Tehran, Qoghnoos. (in Persian)
- Forster Michael Neil (2022) , Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher, <https://plato.stanford.edu/entries/schleiermacher>

Hosseini, Hassan (2019) Introduction to Gadamer in Three Essays, Tehran, Negah Moaser. (in Persian)

Jean Grondin (2014) Hermeneutics, translated by Mohammad Reza Abolghasemi, Tehran, Mahi. (in Persian)

Kung, Hans (2007) Great Christian Thinkers, translated by the Translators Group, Qom, University of Religions and Sects Publications. (in Persian)

Mariña Jacqueline (2006) The Cambridge Companion to Friedrich Schleiermacher, Cambridge University Press.

Palmer, Richard E (1969).

Hermeneutics, Interpretation, Theory, Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, and Gadamer, Northwestern University Press, Evanston.

Sadr, Seyyed Muhammad Baqir (1987) dros fi alam alasl, the first part of the second chapter, Qom, Ismailian. (in Persian)

Schleiermacher, Friedrich (2023) Hermeneutics (manuscripts of 1809 and 1819) , translated by Basit, Mohammad Ebrahim, Tehran, Ney Publications. (in Persian)

Schmidt, Lawrence K (2006) understanding hermeneutics, Acumen, UK.

Sykes, Stephen (1997) Friedrich Schleiermacher, Tehran, Gross Publications. (in Persian)

Vaezi, Ahmad (2001) , An Introduction to Hermeneutics, Tehran, Cultural Institute of Contemporary Knowledge and Thought. (in Persian)